

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

İndi Ermənistan adlandırılan və Azərbaycan türklərinin qədim ata-baba yurdu olan Qərbi Azərbaycan ərazisində minlərlə tarix, mədəniyyət, dənşin və daşınmaz irs nümunəmiş olub ki, hazırda onların heç birindən əsər-əlamət qalmayıb.

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında daşnak Ermənistan hökuməti tərəfindən sonuncu azərbaycanlılar da öz ata-baba yurdlarından didərgin salındıqdan sonra ermənilər abidələrimizə divan tutublar, alban-xristian dövrünün yadigar olan məbədləri mənimşəyib, saxtalaşdıraraq erməniləşdiriblər.

İndiki Ermənistan ərazisində qədim türklərə aid olan Abaran mahalı abidələri, Gərnibasar abidələri, Göyçə abidələri?, Qırxbulaq mahalı abidələri?, Loru mahalı abidələri?, Şöreyel abidələri?, Talin mahalı abidələri?, Vedibasar abidələri?, Zəngəzur abidələri?, Zəngibasar abidələri erməni vandalizminə məruz qalıb. Ermənilər saxtalaşdırıqları abidələrimizin üzərindən isə milli identikliyimizi silməyə, yox etməyə çalışıblar.

Azərbaycanlılara məxsus maddi-mədəni irs haqda məlumatlar dünya mütəxəssislərinin əsərlərində...

Qərbi Azərbaycan türkləri öz yurdlarında özələrinin çox zəngin tarixi, mədəni, dini, maddi-mənəvi irsini formalaşdırıb və burada yaradılan mədəni irs bütöv Azərbaycan mədəniyyətinin vacib parçalarıdır. Onun olub ki, bu gün onlar erməni vandalizmi nəticəsində yer üzündən silinib.

Tarixçilər yazırlar ki, tarixi Azərbaycan torpağı olan indiki Ermənistan ərazisində çoxlu sayda tarixi-memarlıq abidəsi: karvansara, imarət, məscid, mavzoley, qəbiristanlıq, məqbərə, qəbirüstü abidə və s. mövcud olub. Tarixçilərin verdiyi bilgiyə görə, İrəvan şəhərindəki Xan sarayı, məscidlər, karvansaralar haqqında səyyahların, sənəşünasların, arxeoloqların, rəssamların əsərlərində geniş məlumatlar verilib.

İrəvan Xan Sarayı və möhtəşəm Sərdar məscidi ermənilər tərəfindən məhv edilib...

Rəsmi məlumatlara görə, XX əsrin əvvəllərində

İrəvan quberniyasının ərazisində hər biri bir memarlıq əsəri olan 310 məscid mövcud olub. 1918-ci ildə tarixi Azərbaycan torpaqlarında ilk erməni dövləti - Ermənistan Respublikası qurulduqdan sonra azərbaycanlılara məxsus maddi-mədəni irsə qarşı vandalcasına, dağıdıcı münasibət göstərilmiş, onları dağıdaraq yer üzündən silməyə başlamışlar. İrəvan qalasındaki bütün tarixi abidələr, o cümlədən də Xan Sarayı və möhtəşəm Sərdar (Abbas Mirzə) məscidi məhv edilib.

Ermənistanda azərbaycanlılara aid iki abidə hansı məqsədlə saxlanıb?

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Qafqazşünaslıq İnstitutunun ermənişünaslıq şöbəsinin müdiri, professor Qasım Hacıyevin sözlərinə görə, bu gün Ermənistan ərazisində azərbaycanlılara məxsus yalnız iki tarixi-memarlıq abidəsi saxlanılır ki, onlardan biri İrəvan şəhərindəki Göy məscididir, o biri isə İrəvan yaxınlığında Əmir Səəd məqbərəsidir. Q.Hacıyevin sözlərinə görə, Ermənistan hökuməti Göy məscidi saxtalaşdıraraq "fars məscidi", Əmir Səəd məqbərəsini isə "türkmən abidəsi" kimi qələmə verir. Professor qeyd etdi ki, hətta türkmənbaşı Ermənistanda səfərdə olanda onu Əmir Səəd məqbərəsinə də aparıblar.

Alimin dediyinə görə, Ermənistan hökuməti tərəfindən "heç bir əhəmiyyət daşımadığı üçün" azərbaycanlıların qəbiristanlıqlarının qorunmaması qərar alınıb. Erməni vandalları azərbaycanlıların qəbiristanlıqlarını ucdantutma dağıdırlar.

Monoetnik Ermənistanda soyqırma məruz qalan irsimiz...

Tarixçilər vurğulayırlar ki, erməni vandalları azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarındakı izlərini silməklə yanaşı, onlara məxsus toponimlərə qarşı da soyqırım həyata keçirmişlər. Monoetnik erməni dövlətində əvvəllər azər-

Qərbi Azərbaycanda erməni vandalizminin qurbanları olmuş mədəniyyət abidələrimiz...

baycanlıların yaşadığı 703 yaşayış məntəqəsinin adını dəyişdirərək erməniləşdirmişlər.

Özlərini dünyaya "qədim xalq", "mədəni xalq" kimi təqdim edən ermənilər həqiqətdə azərbaycanlıların mədəni irsinə qarşı əsl barbarlıq və vandallıq nümunəsi göstərirlər.

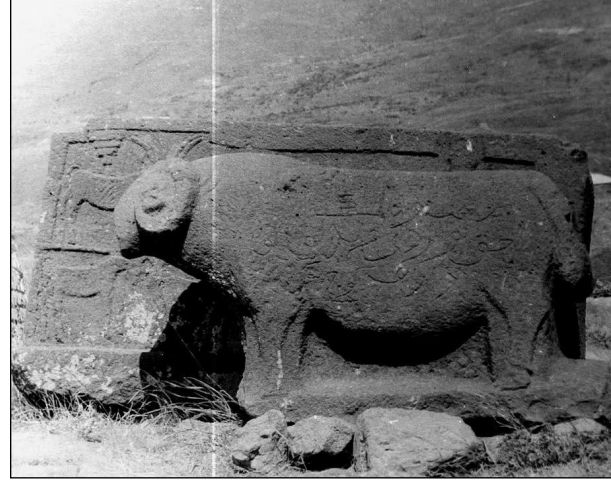
Erməni vandalizminə məruz qalan Ağadədə qəbiristanlığı...

Bir sıra informasiya resurslarında verilən məlumata görə, 1950-1980-ci illərdə Zəngibasar mahalının (indiki Masis rayonu) ən mötəbər ziyarətگاهی olan Ağadədə ocağı Ulu-xanlı, Həbiləkənd, Seyidkənd və Sarvanlar kəndlərinin əhatəsində, Qulucan kəndinin yaxınlığında, Qarasu çayının kənarında yerləşirdi.

Ora müsəlmanlarla yanaşı, bəzən xristianlar da ziyarətə gəlirdilər. 1950-ci illərə qədər burada ancaq bir qəbir olmuş, adamlar onu pir kimi ziyarət etmişlər. Deyilənlərə görə, gecələr bu yerdə işıq yanarmış, yaxınlaşanda itərmiş. 1950-ci illərdə orada bina tikilib. Binanın ətrafında yanmış ağaclar vardı. Adamlar o ağacın kömüründən götürüb istifadə edir, şəfa tapırdılar. Gədgədə ətraf kəndlərdən, hətta İrəvan şəhərindən imkanı olan adamlar öz əzizlərini bu ocağın ətrafında yaranmış qəbiristanlıqda dəfn edirdilər. Təəssüf ki, Qərbi Azərbaycan türklərinin 1988-ci il soyqırımından sonra bu müqəddəs ocaq da ermənilər tərəfindən dağıdılıb.

Xarabalığa çevrilən Aşağı Şorca qəbiristanlığı...

Aşağı Şorca İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, sonralar Basarkeçər (Vardenis) rayonunda yalnız azərbaycanlıların yaşadığı kənd olub. 1918-ci ildə ermənilər Aşağı Şorcada qırğınlar törətmişlər. 1988-ci ilin noyabr-dekabr aylarında Ermənistan mövcud olan bütün azərbaycanlı kəndləri tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya edilmişlər. Hazırda digər azərbaycanlı kəndləri kimi, Aşağı Şorca kəndinin qəbiristanlığı da dağıdılmış və kənd xarabalığa çevrilib. Azərbaycan aşiq sənətinin korifeyi Aşiq Ələsgərin də qəbirüstü abidəsi ermənilər tərəfindən dağıdılıb. 1972-ci ildə aşığın 150

illik yubileyi dövlət səviyyəsində qeyd edilmiş və onun məzarı üzərində qəbirüstü abidə ucaldılmışdı. Ermənilər 1935-ci ildə Aşiq Ələsgərin doğulduğu Ağkilə kəndinin adını dəyişdirərək Azat qoymuşlar. 1988-1989-cu illərdə Ağkilə kəndinin sakinləri Ermənistan deportasiya edildikdən sonra erməni vandalları Aşiq Ələsgərin qəbirüstü abidəsini də dağıtmışlar.

İrəvanda Hacı Novruzəli bəy məscidi...

Əldə etdiyimiz bilgilərə görə, İrəvan şəhərindəki Hacı Novruzəli bəy məscidi XVIII yüzilin 2-ci yarısında Qara Seyid adlı şəxs tərəfindən tikilib. Məscid şəhərin Dəmirbulaq massivindəki Hacı Novruzəli məhəlləsində (indiki demir yolu vağzal rayonu) yerləşdiyindən, məhəllənin adı ilə Hacı Novruzəli bəy məscidi adlanıb. Bu məhəllədə XX yüzilin əvvəllərinə qədər bir nəfər də erməni yaşamayıb. Hacı Novruzəli bəy məscidini tikdirən Qara Seyidin nəvəsi olub. Təkminalərə bu məscid XX yüzilin 30-cu illərində erməni vandalları tərəfindən dağıdılaraq məhv edilib.

İrəvan şəhərinin baş planının qurbanı olan Rəcəb Paşa məscidi...

1724-cü ildə Osmanlı qoşunları İrəvanı ələ keçirdikdən sonra türk sərkərdəsi Rəcəb Paşa şəhərin inkişafı üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdi. Onun tapşırığı ilə 1725-ci ildə İrəvan qalasının içərisində yeni bir məscid inşa edilmişdi ki, həmin məscid onu inşa etdirənin şərəfinə, yeni Rəcəb Paşa məscidi adlandırılmışdı. Bu məscid düzgün paralepiped formasında və sferik günbəzli idi, həmçinin, Şərqi üslubunda həndəsi ornamentlərlə bəzədilmişdi. İrəvan qalasının 1827-ci il oktyabrın 1-də

memarlıq abidələri, o cümlədən, Sərdar, yaxud Abbas Mirzə məscidi ciddi dağıntılara məruz qalıb. XX əsrin əvvəllərində Sərdar məscidində Türkiyədən gələn erməni qaçqınları məskunlaşdırılmışdı. Sovet Ermənistanı dövründə isə Sərdar məscidi hissə-hissə sökülüb. Son vaxtlardək Sərdar məscidinin 2-3 metr hündürlüyündə bir divarın qalığı qalmışdı. Ermənistan hökuməti məscidin qalığını "qorunan tarixi abidələr" siyahısında 2007-ci ildə Avropa Şurasına təqdim edib. Lakin erməni vandalları Sərdar məscidinin "qorunan" divar qalığını da 2014-cü ilin noyabr ayının ortalarında yer üzündən silmişlər - deyə bu, müxtəlif nəşrlərdə qeyd olunur.

İrəvanda Zal xan məscidinin taleyi necə oldu?

Tarixçilər yazırlar ki, İrəvanın Qala ilə Təpəbaşı massivləri arasında yerləşən Köhnə şəhər adlanan hissəsindəki məscidlərdən biri Şəhər və yaxud Zal xan məscidi adlanırdı. Məscidin üzərində ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində məscidin hicri tarixi ilə 1098-ci ildə tikildiyi - yeni miladi təqvim ilə 1687-ci ildə inşa edildiyi yazılıb. Bu məscid 1679-cu il zəlzələsindən sonra inşa edilib. Həmin dövrdə İrəvan bəylərbəyliyi hakimi olan Zal xan şəhərdəki tikililərin bərpası üçün xeyli əmək sərf etmişdi. Onun dövründə inşa edilən məscidlərdən birini əhali Zal xan məscidi və yaxud Şəhər məscidi adlandırır. Xarici görünüşünə görə Göy məscidə bənzəyən Zal xan məscidinin də dincəlmək üçün həyəti, sərin bağçası olub. Tədqiqatçıların verdikləri məlumata görə, Zal xan, yaxud Şəhər məscidi İrəvan şəhərinin mərkəzində, hazırda Respublika meydanı adlanan ərazidə olub. 1928-ci ildə Şəhər məscidinin böyük zalı sökülərək onun yerində "Yerevan" oteli inşa edilib.

Qeyd edək ki, araşdırmada Prezident kitabxanasının da bəzi materiallarından istifadə olunub. Təbii ki, bir yazıda Ermənistan tərəfindən dağıdılan abidələrimizin hamısını əhatə etmək olmur. Mövzunu davam etdirəcəyik.

İradə SARIYEVA

Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur.

Qeyd edək ki, araşdırmada Prezident kitabxanasının da bəzi materiallarından istifadə olunub.

Təbii ki, bir yazıda Ermənistan tərəfindən dağıdılan abidələrimizin hamısını əhatə etmək olmur. Mövzunu davam etdirəcəyik.

İradə SARIYEVA
Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur.